

Ключевые слова: московская керамика, конные самопальники, фольварок, универсал.

Kovalenko Yu.O. Village Nekrasove in documents of the XVI – XVIII centuries

Village Nekrasove Hlukhiv district of Sumy region included in the Chernihiv-Siverskyi country in the late Middle Ages. The list of documents of XVI-XVIII is resulted in the article, in which light up events, related to history of village Nekrasove of that time. Documents are given without the changes of stylistics and orthography.

Key words: Moscow ceramics, horse Strelets, farm, manifestor.

06.04.2012 р.

УДК 94 (477): 355.453 «16»

**В.Г. Березинський
О.М. Мірошніченко**

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЕВО-ЗЕМЛЯНИХ ЛІНІЙНИХ УКРІПЛЕНЬ БЕЛГОРОДСЬКОЇ ЗАСІЧНОЇ ЛІНІЇ XVII СТ.

Стаття присвячена дерево-земляним укріпленням Белгородської засіки у XVII ст. Поданий їх перелік, опис та авторська класифікація. Окрім того, мова йде про використання результатів дослідження для класифікації давньоруських укріплень.

Ключові слова: Белгородська засічна лінія, дерево-земляні укріплення, класифікація укріплень, частокіл, ров, вал, вежа.

Одним з етапів формування сучасних кордонів України є спорудження Московською державою у XVII ст. Белгородської засічної лінії. Її формування є результатом народної колонізації, війн, дипломатичних договорів та простого збігу обставин. І якими б імперськими, радянськими чи національно-визвольними ідеями історики не підперезували Белгородську засіку, вона відіграла провідну роль у розширенні південних кордонів Української держави.

В дослідженнях історії Белгородської межі дуже мало відкритих питань. Це пов'язано із великою кількістю збережених архівних документів, геополітичною актуальністю теми та низкою наукових публікацій, розвідок та монографій, присвячених даній темі. Серед комплексних робіт, пов'язаних безпосередньо з нашою темою, можна відзначити праці Д.І. Багалія [1], І.Д. Беляєва [2], Ф.Ф. Ласковського [3]. На особливу увагу заслуговують монографії В.П. Загоровського [4], Є.М. Осадчого [5], в яких описи оборонних споруд виокремлені в окремі розділи. Метою більшості вищезгаданих робіт не було вивчення фортифікаційних особливостей засічної лінії, тому вони мають ряд пробілів. Серед них невизначеним залишається класифікація оборонних споруд та їх елементів.

Вивчення оборонних споруд Белгородської засіки є актуальною темою для дослідників фортифікації XVII ст. На основі аналізу джерел та

літератури ми пропонуємо власну класифікацію укріплень Белгородської засіки.

Белгородська засічна лінія являла собою прикордонну систему укріплених районів, оборонних позицій, опорних вузлів, обладнаних довготривалими фортифікаційними спорудами, загородженнями та спостережними пунктами [11, 12-15]. Засічна лінія змушувала татарську легку кінноту спішуватися та шукати нові броди. Це стримувало активне просування, давало час для інформування населення в глибині території держави та можливість зібрати достатню кількість оборонців для нанесення контрудару. Головний козир татарської кінноти – швидкість та маневреність. Довготривалі татарські облоги та сутички на відкритій місцевості чи біля кріпосних стін були рідкісним явищем для цього часу. В широкому розумінні, Белгородська засіка була лінією пасивної оборони. Незважаючи на існування активних вузлів оборони (острогів, фортець), метою ворожих нападів було не завоювання нових земель, а грабіжницькі напади на неукріплені поселення. Тому зодчі та оборонці засічної лінії адаптували її згідно з тактикою татарських набігів [15, 78-79].

Щоб не заплутати читача в усіх типах укріплень та їх елементах, які поєднала в собі Белгородська засіка, ми зупинимося на різновидах лише лінійних дерево-земляних укріпленнях, оминаючи увагою складні оборонні споруди міст-фортець та острожків.

Складовими оборонними спорудами засічної лінії були лісові засіки, рови-вали, надовби, частік, плетні, «тараси», частокіл, стіни, вежі (рис. 1). Їх різноманітне поєднання давало в результаті складні довготривалі оборонні системи: городки, міста-фортеці та укріплені райони. Зупинимося більш детально на перелічених типах.

Засіка – оборонна споруда з дерев середніх і більше розмірів, повалених рядами або хрест-навхрест верхівками у бік противника (рис. 1, а). Перепоною для ворога були не лише повалені стовбури із загостреними гілками, але й швидко підрастаючі молоді паростки чагарників. Як не дивно, та на всій території Белгородської засічної лінії лише де-не-де були зроблені лісові завали [6, 44].

Рови та вали ми не даремно поєднали в одну групу укріплень, бо вал (у більшості випадків) є результатом будівництва рову. Рови були найбільш розповсюдженим земляним оборонним укріпленням засічної лінії. Основна їх форма (в профілі) – трапецеподібна, трикутна, підпрямокутна. Для запобігання обвалу рову та підвищення рівня обороноспроможності його стінки могли обкладатися дерев'яними колодами. Рови засічної лінії були сухими. Побічний продукт будівництва рову – земля йшла на формування валів (рис. 1, б). Вал знаходився паралельно рову та міг бути укріплений в середині дерев'яними клітьми [10, 65].

Надовби – це конструкції з декількох колод, укопаних під кутом в землю та з'єднаних навхрест

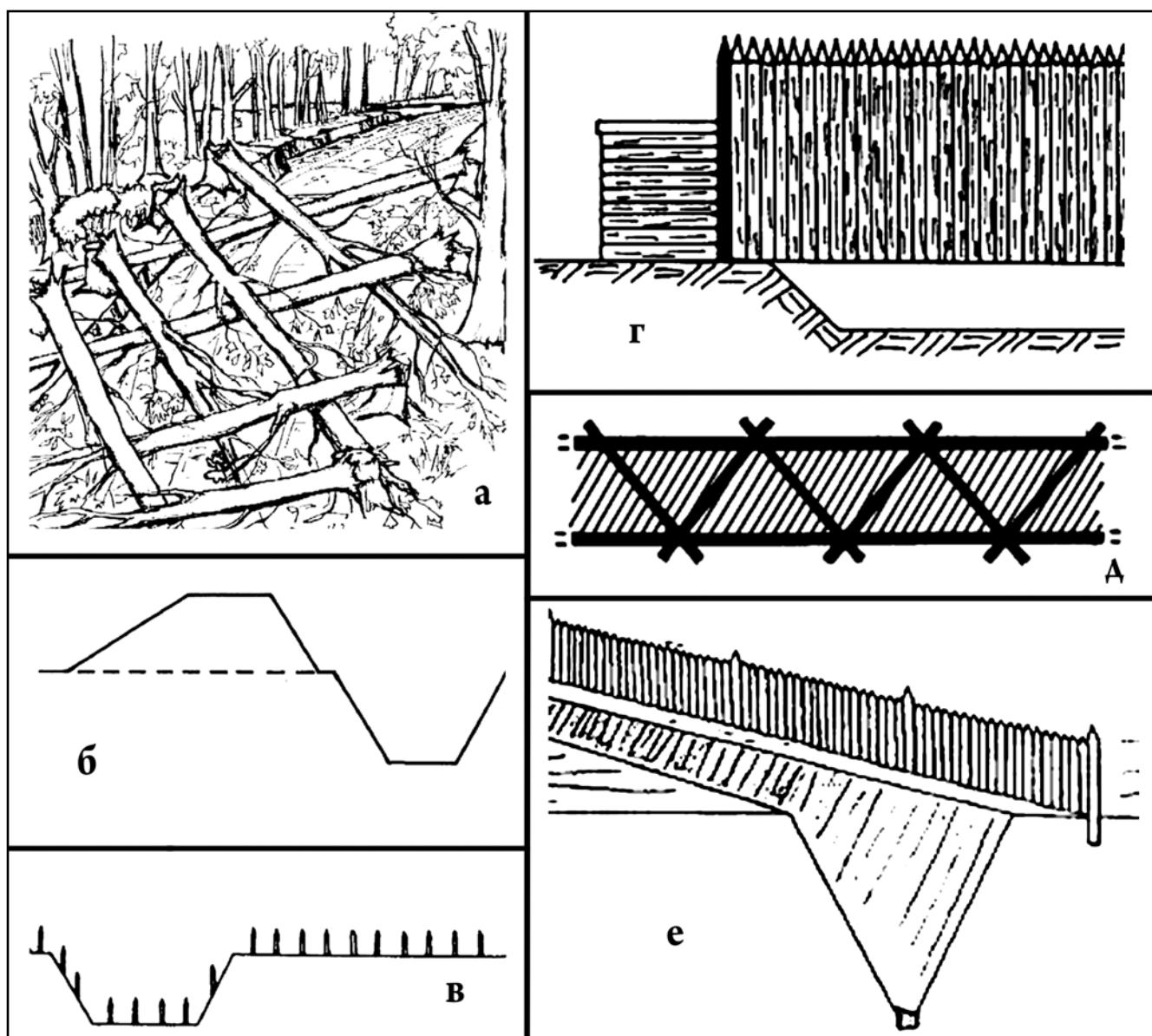

Рис. 1. Укріплення пасивної оборони

[12, 279]. Надовби будувалися перед ровом або перед огорожею (рис. 1, в).

Тин і тиніві конструкції не потребували значних затрат природних ресурсів. Виготовленні з ряду кілків, щільно сплєтених хмизом, тиніві стіни могли засипатися землею чи бути окремою перешкодою [13] (рис. 1, г).

«Тараси» представляли собою дерев'яні конструкції, засипані землею. В плані «тарас» міг бути прямокутник, трикутник чи паралелограм (рис. 1, д). Використовувалися не лише як допоміжні елементи кріпосних стін, але як самостійні оборонні споруди [4, 81-82].

Частіки могли установлювати як в середині рову, так і біля нього. Вони представляли собою штучну перешкоду для загородження проходу між рядами надоб'їв у вигляді невеликих загострених кілків, поставлених поблизу один від одного [14].

Частокіл – огорожа, зроблена із щільно прим-

кнених один до одного загострених колод (рис. 1, е). Як найпростіший варіант дерев'яної стіни, він не набув великого розповсюдження на ділянках лінійних укріплень Белгородської засіки. Його використовували як допоміжне укріплення в острогах та фортецях. Таку непопулярність можна пояснити декількома причинами: у віддалених від вузлів оборони ділянках частоколу легко зробити прогалину, окрім того на його оборону (на польових проміжках) потрібно задіяти велику кількість людських ресурсів [7, 25].

Стіни є найскладнішим типом дерево-земляних укріплень Белгородської засіки, тому на їх будівництво витрачалося набагато більше лісу та часу. В Загоровський поділяє стіни на чотири типи: рублені стіни з обламами, острог з обламами, острог без обламів, нахилений острог. Перший та другий типи стін використовували лише в містах-фортецях та острожках. На їх конструкційних особливостях ми не будемо зупинятися з причини того, що ці укріплення

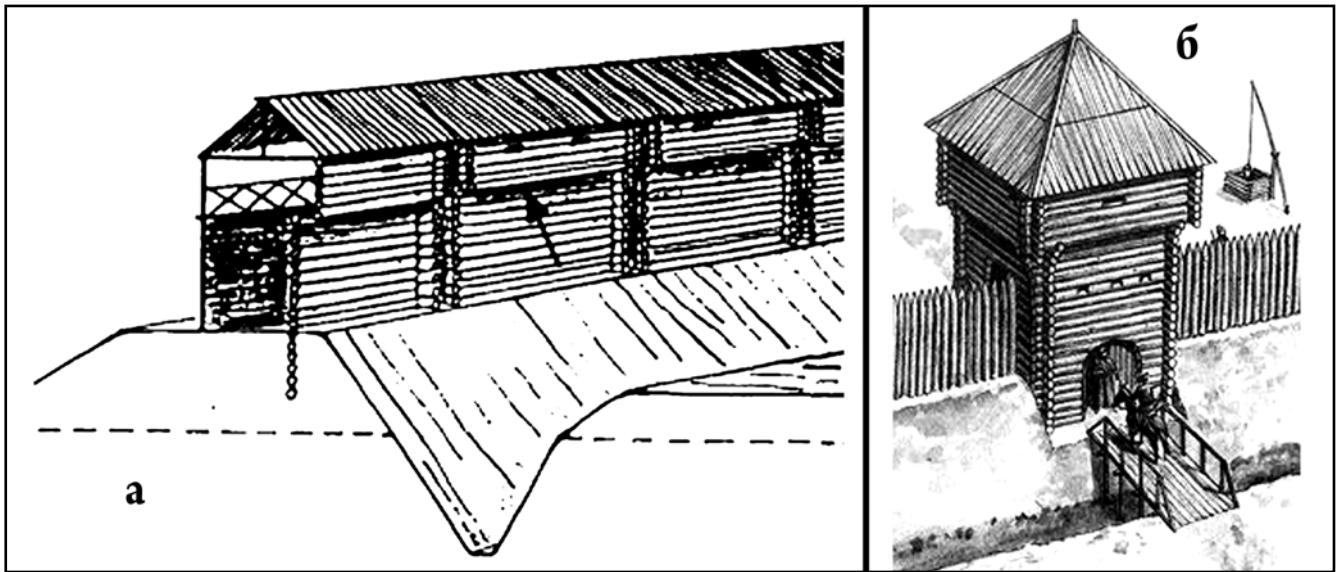

Рис. 2. Укріплення активної оборони

не входять в окресленні межі нашого дослідження. На лінійних укріпленнях набув популярності нахилений острог. Загострені колоди такого острогу були нахилені всередину (в сторону оборонців) та опиралися на спеціально насипані земляні вали. На гребені валу влаштовувався дерев'яний настил (бойовий хід), що скріплювався непорушно з частоколом [8, 185-190]. Інший тип стін – острог без обламів – нагадував частокіл, зроблений з товстих загострених кілків; мав вигляд стіни на поверхні валу (рис. 2, а).

Вежі – невеликі укріплення, що ставилися на валах і були складовою частиною кріпосних стін, виступаючи в напільну сторону. Як самостійні укріплення, могли обноситися ровом і частоколом (рис. 2, б). Були декількаповерховими, мали (на засічній лінії) квадратну та шестикутну форму. Виділяють проїзні та глухі вежі. За їх допомогою велась кругова оборона і спостереження [9, 12-18].

Як вже зазначалося вище, складні оборонні структури (сторожі, остроги, фортеці) є поєднанням декількох простих оборонних укріплень разом із захисними властивостями місцевості.

Лінійні укріплення Белгородської засічної лінії ми умовно поділили на дві групи: укріплення пасивної і активної оборони. В основу поділу був покладений критерій обороноспроможності фортифікації. Як відомо, жодна штучна перешкода не здатна затримати надовго атакуючу сторону, якщо цю перепону не обороняти. Ми розглянули кожне укріплення як одиничний «форпост». У результаті вийшло, що більшість типів укріплень просто не спроможні до активного протистояння ворогові. Першу групу було розділено на дві підгрупи: укріплення-перешкоди (засіки, рови, надовби), укріплення-огорожі (вали, частік, плетні, тараси, частокіл). До групи активної оборони увійшли стіни і вежі.

Провівши типологічний аналіз дерево-земляних укріплень Белгородської засіки, можна зробити

наступні висновки.

1. Запропонована класифікація, будучи однією з небагатьох у своєму роді, є авторською спробою теоретичного аналізу лінійних фортифікаційних споруд XVII ст.

2. Дерево-земляна фортифікація, що будувалась на прикордонних смугах Московської держави у XVII ст., є результатом багатовікових історичних традицій. Більшість укріплень не зазнала суттєвих змін з давньоруських часів. Результати дослідження можуть бути використані для вивчення оборонних споруд X-XIII ст.

Історія фортифікації Белгородської засіки – теоретично багата тема, але вона потребує багатогранних досліджень. З одного боку існує багатюща джерельна база, з іншого – недостаток археологічної інформації про укріплення засічної лінії. Цей вакуум у подальшому обов'язково буде заповнений, що дасть змогу не лише в повній мірі оцінити значущість таких прикордонних ліній, але зайнятися їх реконструкцією та музеєфікацією.

Посилання

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І. Багалій / . – Харків: Дельта, 1993. – 256 с.
2. Багалаев И.Д. О сторожевой, станичной и Полевой службе на польской украине Московского государства до царя Алексея Михайловича / И.Д.Багалаев / . – М.: изд. В Университетской типографии, 1846. – 177 с.
3. Ласковский Ф.Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России / Ф.Ф. Ласковский / . – СПб., 1858. – Ч.1. – 322 с.
4. Загороровский В.П. Белгородская черта / В.П.Загороровский / . – Воронеж: изд. Воронежского университета, 1969. – 303 с.
5. Осадчий Є.М. Пам'ятки військової історії північно-західної Слобожанщини XVII ст. / Є.М. Осадчий / . – Суми: «Джерело», 2011. – 346 с.
6. Габайдулин А.Н. Фортификационный словарь / А.Н. Габайдулин / . – Казань: Институт истории АН РТ, 2003. – 104 с.
7. Шперк В.Ф. Фортификационный словарь / В.Ф. Шперк / .

- М.: Типографія ВИА КА ім. В.В. Куйбішева, 1946. – 122 с.
8. Косточкин В.В. Русское оборонное зодчество конца XIII – начала XVI веков. / В.В. Косточкин / М.: Издательство Академии наук, 1962. – 286 с.
9. Крадин Н.П. Русское деревянное оборонительное зодчество / Н.П. Крадин / М.: «Искусство», 1988. – 142 с.
10. Носов К.С. Русские крепости и осадная техника / К.С. Носов / – СПб.: ООО «Полигон», 2002. – 176 с.
11. Яковлев А.И. Засечная черта Московского государства в XVII веке: Очерки из обороны южной окраины Московского государства / А.И. Яковлев / – М.: тип. И. Лиснера и Д. Собко, 1916. – 312 с.
12. Селезнев И.И. Словарь древнерусского языка / И.И. Селезнев / – М.: Книга, 1989. – Т. 2. – 852 с.
13. Електронний ресурс: <http://www.szst.ru/library/engels/html>.
14. Електронний ресурс: <http://stepnoy-sledopyt.narod.ru/history/goroda-kreposti/goroda-kreposti.htm>.
15. Brian L. Davies Warfare, state and society on the Black Sea steppe, 1500–1700 / Davies Brian L./ - the Taylor & Francis e-Library, 2007. – 256 p.

Бережинский В.Г., Мирошниченко А.Н. Классификация древо-земляных линейных укреплений Белгородской засечной линии XVII в.

Статья посвящена древо-земляным укреплениям Белгородской засечки в XVII в. Представлен их перечень, описание и авторская классификация. Кроме того, речь идет об использовании результатов исследования для классификации древнерусских укреплений.

Ключевые слова: Белгородская засечная черта, древо-земляные укрепления, классификация укреплений, частокол, ров, вал, башня.

Berezhynskiy V.H., Miroshnychenko O.M. The classification of wooden and earthen linen fortification of Belhorodska abatis line

Article tells about wooden and earthen fortification of Belhorodska abatis line in the XVII century. An enumeration, description and author's classification of Old Russian fortification are presented.

Key words: Belhorodska abatis line, wooden and earthen fortification, palisade, moat, bank, tower.

19.03.2012 p.

УДК УДК 94(477.44) «17»

С.Ю. Степенькин

**ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ З БІОГРАФІЇ
ГЕНЕРАЛЬНОГО СУДДІ Я. УЛІЗКА**

У статті досліджується біографія генерального судді Якова Улізка. Вказано, що він походив із Корсуня на Правобережній Україні. Проаналізовано його діяльність на посадах генерального судді, корсунського полковника, стародубського наказного полковника і стародубського полкового судді. Встановлено правильність написання його прізвища.

Ключові слова: Улізко, генеральний суддя, корсунський полковник, Стародубський полк, полковий суддя, наказний полковник.

Протягом всього історичного розвитку України долі різних її регіонів тісно перепліталися між собою. Не виключенням є і зв'язок Сіверщини

з Корсунщиною на Правобережній Україні. Так, «гетьмани Сіверські» Іван Золотаренко та Григорій Гуляницький були вихідцями з Корсуня. З цього міста походили і їхні брати Василь Золотаренко та Іван Гуляницький, які були ніжинськими полковниками. Тому зв'язок між Сіверщиною і Корсунщиною проходить ледь не на генетичному рівні.

Варто звернути увагу, що в часи Гетьманщини важливою складовою Сіверщини була Стародубщина, що знаходилась на півночі краю. І хоча зараз – це територія Росії, однак в часи Української козацької держави Стародубський полк входив до її складу, а українське населення тут складало більшість ще у 20-х рр. минулого століття. Тому важливими є дослідження, які відносяться саме до цієї утраченої території, адже Стародубщина тісно була пов'язана з Гетьманщиною, і навіть корсунчани залишили слід в її історії. Серед них варто виділити Якова Петровича Улізку.

Яків Улізко був одним із визначних діячів Української козацької держави. Однак на даний час не існує спеціальних праць, у яких би ґрунтовно досліджувалась біографія цієї особи. Є лише фрагментарні повідомлення про нього в історичних джерелах та наукових дослідженнях. Тому метою даної статті є заповнення цієї прогалини в історичній науці.

На даний час неможливо установити дату народження Я. Улізку. З його батьків відоме лише ім'я батька. Неможливо встановити і соціальне походження Улізку. Все це є темою подальших досліджень. Відомо лише, що майбутній генеральний суддя народився у м. Корсуні Канівського повіту Київського воєводства. Він, можливо, брав участь у переможній Корсунській битві 26 травня 1648 р. За Реєстром 1649 р. був записаний до сотні Марка Бажаненка Корсунського полку під ім'ям Яцько Петренко [6, 141]. Про його наступне життя протягом 10 років нічого невідомо.

Вдруге прізвище Я. Улізку з'являється вже 1659 р. Тоді він став корсунським полковником. Осінню 1659 р. Улізко з Корсунським полком оточив Лисянку, де перебував Данило Виговський, після позбавлення його брата, Івана, гетьманської булави. Лисянські міщани самі схопили «клятвовідступника» і видали його Я. Улізку. Виговського було передано московському воєводі Трубецькому [5, 361].

7 жовтня 1659 р. Улізко брав участь у проведенні козацької ради на р. Росаві, на якій було обрано гетьманом Юрія Хмельницького. 19 жовтня він як полковник «Корсунський Яків Петров» разом із гетьманом та іншими правобережними полковниками поїхав до Переяслава, де писар Корсунського полку Василь Ігнатов підписав замість нього Переяславські статті, що значно урізали автономію України [1, 254, 258]. Восени 1660 р. Улізко разом з Ю. Хмельницьким перейшов на бік